
ROZHLEDY

Jan Chromý

Analýza článků Františka Čermáka věnovaných jazykové kultuře

An analysis of František Čermák's articles on language cultivation

ABSTRACT: This article is concerned with texts by František Čermák devoted to issues of Czech language cultivation. Four major topics are analyzed: standard vs. common Czech, written vs. spoken Czech, prescriptivism and the native language of Czechs. Various problems in the analyzed texts result from an unclear methodological background. Many concepts are used without argumentation: Čermák fails to substantiate their suitability for his language description. We can find uncorroborated generalizations which can be interpreted as Čermák's communicative strategy. Many statements are rather impressionistic and are not based on relevant language observations. With regard to these findings, the author of this paper argues that a deep-reaching dialogue should be held, which may help to clarify the indeterminate situation in Czech linguistics concerning issues of language cultivation.

Key words: standard Czech, common Czech, prescriptivism, native language, written language, spoken language, language cultivation, František Čermák

Klíčová slova: spisovná čeština, obecná čeština, preskriptivismus, rodný jazyk, psaný jazyk, mluvený jazyk, jazyková kultura, František Čermák

Česká diskuse o jazykové kultuře je svého druhu lingvistickým fenoménem. Již mnoho desetiletí se píší články tematizující spisovnou češtinu, obecnou češtinu atd., zastávají se různé pozice a dochází se k máločemu novému. Problémem této diskuse je podle mého názoru především to, že se její aktéři vzájemně téměř neposlouchají, řečeno s Kořenským jde spíše o „proudy paralelních monologů“ (Chromý – Lehečková, v tisku) než o dialog. Nutno říci, že ono „téměř“ je namístě – lze totiž najít několik textů, kde je tomu naopak (např. Novák, 1962; Kořenský, 2005). Tyto texty jdou k jádru věci, obracejí pozornost k metodologické stránce problematiky a poukazují na četná sporná tvrzení, která se v diskusi omílají.

Zde budu analyzovat texty jedné z ústředních osobností dlouhotrvající diskuse o jazykové kultuře profesora Františka Čermáka.¹ Konkrétně mi půjde o práce *Spoken Czech* (Čermák, 1993a; zkr. SCZ); *Relations of spoken and written Czech* (Čermák, 1987; zkr. RSWC); *Obecná čeština je součástí české diglosie?* (Čermák, 2002; zkr.

---

¹ Bylo by samozřejmě možné zabývat se kriticky i pracemi jiných ústředních osobností dlouhotrvající diskuse. Dokonce si dovoluji říci, že by to bylo nanejvýš potřebné. Františka Čermáka volím především z toho důvodu, že se jeho textům zatím příliš odezvy nedostalo (kupříkladu na rozdíl od Petra Sgalla na jedné straně, nebo Oldřicha Uličného na straně druhé, kteří sklízí kritiku takřka pravidelně – byť kritiku často „neposlouchající“, apriorní a nepříliš podloženou).

OČJSČD); Preskriptivismus: Variabilita versus stabilita, faktory a problémy (Čermák, 2006; zkr. PVVSFP); Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie (Čermák, 1996; zkr. OSČPFM); Lexis in spoken and written language (Čermák, 1993b; zkr. LSWL). Výběr textů jsem provedl podle bibliografie Františka Čermáka uveřejněné na stránkách Českého národního korpusu (<http://ucnk.ff.cuni.cz/>) a mělo by se jednat o všechny texty, které F. Čermák problematice jazykové kultury věnoval.²

Než přistoupím ke konkrétnímu rozboru, deklaruji tezi, z níž budu vycházet: Názory a postoje jedince v otázkách kodifikace náleží pouze do oblasti jedincova světónázoru (jeho ideologie).³ Jinými slovy jde o věci v širokém slova smyslu politické.

Pro ilustrativní příklad není třeba chodit daleko – zjevným ideologickým sporem bylo dění okolo pravopisné reformy z roku 1993. V porovnání s tím, co dříve navrhovali jiní lingvisté (viz například Sgall – Novák, 1964), byla tato reforma velice mírná a – ze zpětného pohledu – prošla do značné míry bez potíží. Silné kontroverze vyvolala pouze otázka psaní *s* a *z* v cizích slovech.

Z hlediska tvůrců Pravidel českého pravopisu bylo zavedení psaní *z* (například ve slově *filozofie*) namísto z toho důvodu, že tak byl posílen fonologický princip českého pravopisu. Jednodušeji řečeno: vzhledem k tomu, že *s* ve slově *filozofie* četla (alespoň podle předpokladů tehdejších kodifikátorů) naprostá většina obyvatel jako [z], nebylo z pohledu kodifikátorů psaní *s* vhodné. Proti této ideologii se postavila ideologie odlišná, upřednostňující argumenty estetické, etymologické, tradicionalistické, nacionální apod. To bylo nakonec důvodem, proč byl k Pravidlům českého pravopisu vytvořen dodatek, který psaní *s* a *z* v cizích slovech korigoval a zavedl dublety. Ideologický spor tak dospěl ke kompromisu.

Nebylo by z dnešního pohledu spravedlivé vytykat tvůrcům tehdejší pravopisné reformy některé kroky, které učinili. Jistě je dělali v dobré vůli, z hlediska jejich ideologie byly tyto kroky navíc víceméně v pořádku. Je však třeba si přiznat, že v jedné věci chyba byla – a to právě v přecenění, v absolutizaci zastávaných kritérií, tj. v přehlížení kritérií odlišných. Šlo vlastně o to, že lingvisté provedli to, co odpovídalo jejich ideologii, a na možné ideologie jiné nebrali ohled.

Ve výše uvedených textech nebudeme z těchto důvodů analyzovat Čermákovu ideologii⁴ samotnou, ale právě a jen to, jakým způsobem je tato ideologie podporována, jak je v její prospěch argumentováno, a naopak, jak jsou kritizovány a zpochybňovány ideologie odlišné.

Generalizace

Charakteristickým rysem Čermákových textů jsou v první řadě generalizace, nebo spíše obecné, někdy až mlhavé výroky, pro které čtenář v citované literatuře nenachází oporu. Tak se například můžeme dočíst tato nedoložená tvrzení: „Společnost prý nedokáže existovat bez kodifikace, jak si preskriptivisté myslí...“ (PVVSFP, s. 39);

² Výjimkou jsou texty kolektivní, v nichž není zřejmý jeho autorský podíl, a také články duplicitní – pro ilustraci, v první poznámce pod čarou v PVVSFP z roku 2006 se uvádí, že tentýž článek vyšel (byť v podobě určitým způsobem pozměněné) na dalších třech místech. (Jedním z těchto míst je i známý sborník Spisovnost a nespisovnost – zdroje, proměny, perspektivy, Míňářová – Ondrášková, 2004, kde text vyšel pod kratším názvem Preskriptivismus: Variabilita versus stabilita.) Přinejmenším dvakrát vyšel též text OČJSČD, do značné míry shodné jsou články SCZ a RSWC.

³ Ideologií zde není myšleno nic negativního – jde o určitý soubor názorů a principů, o názorovou orientaci.

⁴ Čermákovu ideologii (stejně jako ideologii dalších jazykovědců) zjednodušeně charakterizuje Kořenský (2006) – konkrétně se jedná o bod 1.1.

„Přitom si velká řada zvláště starších lingvistů dosah těchto problémů [toho, že se dítě „narodí do obecné češtiny“ a pak je přeučováno] neuvědomuje a vehementně se brání, když se tu poukazuje na nepřiznanou, skrytou, a přitom dost výraznou preskriptivnost“ (OČJSČD, s. 24); „...pak ovšem [musíme] i odmítnout implikovaný názor mnohých, že zde ta jediná správná, plnohodnotná, popř. krásná je jen její [tj. češtiny] spisovná varianta“ (OSČPFM, s. 14); „Let’s recall that de Saussure saw the source of language change in *la parole*, i. e. spoken language, making it thus a bridge between synchrony and diachrony, a fact which has been understood only rarely“⁵ (LSWL, s. 173); „Not all linguists are as democratic and open-minded as those from the Prague School; a good deal of the negative contribution to the present state of the Czech language came from the authoritarian political period of the past few decades“⁶ (SCZ, s. 32).

Jde přitom o výroky leckdy závažné, které doložit potřebují. Předpokládáme-li, že autor má pro tato tvrzení reálnou oporu, můžeme se domnívat, že zdroje, z nichž své závěry vyvozuje, neodtajňuje záměrně. Otázka zní: z jakého důvodu? Odpovědí může být mnoho – mezi nimi samozřejmě i ta, že by se nemusely ukázat tak jednoznačné, jak si autor žádá, a nemusely by tudíž zapadat do kontextu dalších autorových tvrzení. Necitování by pak bylo možné chápat jako určitou komunikační strategii: Autor nejprve uměle vytvoří určitou vyhocenou představu a v následujících odstavcích ji radikálně odsoudí.

Dobrym příkladem je poslední citovaný výrok o českých jazykovědcích, psaný v angličtině, určený tedy primárně pro zahraniční publikum, víceméně neznalé českého prostředí. F. Čermák říká, že členové Pražské školy byli demokratičtí a názorově nepředpojatí, na rozdíl od lingvistů pozdějších. Jak je to však míněno? Z čeho tato představa vychází, vezmeme-li si například Pravidla českého pravopisu z roku 1957, na kterých se podíleli z předválečných členů Pražského lingvistického kroužku Havránek, Vachek a Trnka?⁷ Kdo konkrétně byl názorově předpojatější a méně demokratický než někdo jiný? V čem konkrétně? A jak se to projevilo na dnešním stavu češtiny, o kterém autor mluví? Odpovědi na tuto otázku v článku nenalzáme.

Tato „strategie“ nedokládání poměrně radikálních tvrzení má určitou korelaci v Čermákově bibliografickém aparátu. V něm totiž pravidelně nacházíme o mnoho víc položek, než kolik jich je zmíněno v samotném textu. Například v článku LSWL je v textu citováno 5 publikací, v soupisu literatury jich však je dokonce 14; v článku OSČPFM jsou zmíněny 3 publikace, v soupisu literatury je publikací 9; v článku OČJSČD je citováno 7 publikací, přičemž soupis literatury obsahuje dokonce 31 položek. To lze interpretovat i tak, že autor navozuje umělou představu, že se jeho tvrzení opírají o větší množství odborné literatury, než tomu ve skutečnosti je.

---

⁵ Připomeňme, že de Saussure viděl v *la parole*, tj. v mluveném jazyce, zdroj jazykových změn, tedy určitý most mezi synchronií a diachronií, což se přijímá málokdy. (překl. J. Ch.)

⁶ Ne všichni lingvisté jsou tak demokratičtí a názorově otevření jako ti z Pražské školy; valná část negativního vlivu na současný stav českého jazyka byla způsobena autoritativním politickým obdobím posledních několika desetiletí. (překl. J. Ch.)

⁷ Podotýkáme, že Čermák v textu nemluví pouze o členech Pražského lingvistického kroužku, ale rovnou o lingvistech z Pražské školy. Do té ovšem bývají řazeni mnozí lingvisté pováleční, kteří na činnost PLK vědomě navazovali – z autorů PČP z roku 1957 můžeme zmínit alespoň Františka Daneše, Karla Hausenblase či Aloise Jedličku.

Spisovná a obecná čeština

Centrálními pojmy článků, kterými se zde zabýváme, jsou nesporně spisovná a obecná čeština. Čermákovy myšlenkové operace s těmito pojmy jsou však zavádějící. Na několika místech F. Čermák zdůrazňuje, že je řada prostředků, které jsou společné jak spisovně, tak i obecně češtině. V článku OSČPFM (s. 16) například tvrdí, že „většina indeklinabilii jako základní spojky, předložky atd., ale stejně tak neutrální formy většiny autosémantik patří do obou variet“, a uvádí příklady jako *ale, a, i, tedy, proti, stůl, stolem, dělat, dělal, dobrým*⁸ a *jarního*. V článku OČJSČD (s. 31) dokonce uvádí, že „oblast průniku, tj. prostředků spisovných i obecně českých zároveň, je výrazně největší“.⁹

To samotné snad ještě není nutné kritizovat, problém je v tom, že ačkoliv autor uznává a leckde zdůrazňuje existenci průniku mezi prostředky spisovné a obecné češtiny a předpokládá, že se v tomto průniku nachází většina prostředků, vyjadřuje se o spisovné češtině – byť implicitně – pouze jako o souborech prostředků stojících mimo tento průnik. Pokud by mluvil o spisovné češtině, do níž by zahrnoval i prostředky společné (průnikové), nemohl by například tvrdit, že „takový [umělý] standard ničemu v jazyce neodpovídá a je tedy jen artefaktem“ (PVVSFP, s. 37).¹⁰

Ve vymezení rysů obecné češtiny z článku OČJSČD (na s. 28–30) lze spatřit následující metodologické problémy: (1) Mezi prostředky obecné češtiny vedle těch průnikových autor řadí například adjektivní tvary *hezkej, ouzkej, takový* (1. p. pl. m. živ.), tedy prostředky, které bychom zařadili do obecné češtiny a do spisovné nikoli.¹¹ (2) Jako „rysy a prostředky obecné češtiny“ jsou označovány například interjekce a partikule, *ty* (pro tykání), 1. a 2. osoba slovesa, parataxe, juxtapozice, subjektivní slovosled, parenteze, klišé, nedokončené věty, vágnost výrazu atd., což jsou prostředky, které se realizují i češtinou spisovnou. (3) Do obecné češtiny jsou řazeny gestikulace a mimika (OČJSČD, s. 29), tedy prostředky parajazykové.

---

⁸ Se zahrnutím tvaru *dobrým* do obou uváděných variet je to složitější. Ve spisovné češtině se tvar *dobrým* užívá v 7. p. sg. maskulin a v 3. p. pl. všech rodů. V běžné mluvě v Čechách se však v 7. p. sg. – alespoň podle 4. dílu Českého jazykového atlasu (Balhar et al., 2002, s. 302–303) – užívá krácená podoba *dobrym* (vedle okrajovější varianty *dobrým*). V 3. p. pl. se však v běžné mluvě v Čechách podle Atlasu (s. 308) užívá tvar *dobrej*m (varianta *dobrým* se objevuje pouze na několika místech). Pro 7. p. sg. maskulin a 3. p. pl. všech rodů tedy platí spíše to, že je tvar *dobrým* spisovný a v obecně češtině periferní.

Situaci komplikuje ještě v to, že se podoba *dobrým* dá (spolu s kráceným tvarem *dobrym*) chápat jako obecně česká varianta tvaru *dobrém*, tj. 6. p. sg. maskulin (např. *o dobrém lingvistovi – (v)o dobrým/dobrym lingvistovi*). To opět potvrzuje i Český jazykový atlas (s. 300).

Začlenění tvaru *dobrým* (navíc bez určení pádu, popř. rodu) mezi prostředky, které patří do obou variet, se tak nezdá být zcela přesné. Rozhodně neplatí, že by šlo o společnou „neutrální formu“, jak F. Čermák píše.

⁹ Podotkneme zde, že Čermák v článku OSČPFM (když uvažuje nad poměrem prostředků spisovných, obecněčeských a společných, na s. 15) uznává, že „nemáme v oblasti slovníku ani základní představu, s kolika lexémy lze počítat“, a tak vlastně relativizuje své tvrzení o tom, že je oblast průniku výrazně největší.

¹⁰ Slůvko „ničemu“ v Čermákově tvrzení by mohlo být snad interpretováno rovněž jako „ničemu jednotlivému“, „ničemu pevnému“ apod. To by však vedlo k obtížím takřka neřešitelným, protože bychom byli nuceni uvažovat o tom, zda vůbec nějaký lingvistický konstrukt (např. jakákoli varieta) má něco jednotného (či pevného), co by mu v jazyce jednoznačně odpovídalo.

¹¹ Snad jen podobu *ouzkej* bychom mohli hodnotit jako nářeční, nikoliv interdialektickou.

V souvislosti s tím vyvstává řada otázek. Nakolik je například možné spojovat varietu jazyka s užíváním první a druhé slovesné osoby, s užíváním parenteze, subjektivního slovosledu apod.? Je možné, resp. užitečné varietu jazyka spojovat s parajazykovými prostředky a také například s celými kategoriemi (v tomto případě slovními druhy – částicemi a citoslovci)? Nestávají se pak z relativně daných pojmů „spisovná čeština“ a „obecná čeština“ pouze nepoužitelné terminologické kaluže?

Toto vymezení obecné češtiny je možné interpretovat takto: Aby získal dostatečnou oporu pro svou ideologii, potřebuje František Čermák obecnou češtinu od spisovné co nejvíce odlišit (pokud by byly vrstvy do značné míry identické, byl by „boj“ ve prospěch jedné nebo druhé z nich, resp. upřednostňování jedné před druhou, poněkud absurdní). To je však komplikováno tím, že nejprve musí ukázat, že existují prostředky průnikové, aby vyvrátil argumenty o tom, že obecná čeština není svébytná vrstva (což je např. argument Danešův¹²). Vzhledem k tomu, že oblast průniku sám označí za většinovou, uchyluje se k charakteristice systémové vrstvy prostřednictvím rysů konkrétních projevů, v nichž se této vrstvy prototypicky užívá.¹³

Dalším problematickým rysem, na který lze v Čermákových člancích narazit, je zdůrazňování, že velká většina českých frazémů a idiomů „není spisovná, ale buď obecně česká, anebo společná“ (OČJSČD, s. 29). Podobně se autor vyjadřuje i v článku SCZ, kde přímo tvrdí, že frazémy výjimečně čistě spisovné být mohou. Zároveň však (na s. 34) dodává, že „the majority are clearly in Spoken Czech, and substitution by a Literary Czech form would lead to an idiom breakdown and is, therefore, virtually impossible“¹⁴. Jako příklad dává to, že existuje forma *To je jiný kafe!* a neexistuje forma *To je jiná káva!* V článku OČJSČD (s. 29) píše, že by pospisovňování frazémů jako *je padlej na hlavu* a *to je jiný kafe* „bylo znásilňováním reality“. Taková tvrzení jsou zarážející. Podíváme-li se totiž do korpusu SYN2000, nalezneme 3× spojení *je jiný kafe* (1× jde o *je už jiný kafe*), ale hned 5× spojení *je jiná káva* (1× jde o *je však jiná káva*); 14× se v SYN2000 objeví *být padlý na hlavu* (v různých obměnách, např. 4× *nejsem padlý na hlavu* atd.¹⁵), 5× *být padlej na hlavu* (opět v různých obměnách, např. *seš padlej na hlavu* atd.). V korpusu SYN2005 jsou poměry o něco jiné: 26× *být jiný kafe* (včetně *je to jiný kafe* apod.), 16× *být jiná káva* (včetně *je to jiná káva* apod.), 19× *být padlý na hlavu* (v různých obměnách, např. 4× *nebyl padlý na hlavu* apod.¹⁶), 15× *být padlej na hlavu* (opět v různých obměnách). Pokud se podíváme na internet, do vyhledávače Google, najdeme tam frazeologická spojení *to je jiná káva* či *je padlý na hlavu* řádově v desítkách, ne-li stovkách výskytů, přičemž neplatí, že by nespisovné alternativy byly o mnoho častější. Podobně je to s dalšími frazémy: najdeme řadu

¹² Daneš (1995, s. 92) mluví o tom, že jde pouze o soubor „substandardních, nespisovných hláskových podob a morfologických tvarů“, nikoliv autonomní systém.

¹³ Podotkneme, že nejde o prototyp stanovený empiricky, ale spíše o prototyp založený na osobním povědomí.

¹⁴ Většina je zjevně v mluvené češtině, nahrazení spisovnou formou by vedlo k idiomatickému zhroucení (selhání), protože je prakticky nemožné. (překl. J. Ch.)

¹⁵ Dodávám, že ani jednou se nejedná o neutrum.

¹⁶ Do výsledku nezapočítávám 1 duplicitní výskyt, 1 výskyt v neutru (*to zrovna není padlý na hlavu*) a 2 výskytů plurálové (*děti sou z toho jak padlý na hlavu; jsou ty farmáři padlý na hlavu*).

dokladů na spojení jako *jak slepý k houslím; blbý jak(o) tágo; sto let za opicemi; do třetice všeho dobrého; na nový rok o slepičí krok* atd. Existence spisovných variant frazémů je tedy běžná a k žádnému „idiomatickému zhroucení“ (nebo dokonce k „znásilňování reality“) nedochází.¹⁷

Mluvená a psaná čeština

Vedle protikladu spisovné a obecné češtiny operuje F. Čermák také s opozicí mluvená a psaná čeština. S tím souvisí jednak otázka primárnosti mluvené či psané češtiny (resp. mluveného či psaného jazyka), jednak otázka samotného vymezení těchto dvou pojmů.

Explicitní vymezení mluvené češtiny nalezneme například v článku RSWC (s. 136): „It is obvious that one must distinguish at least two things here: (1) the spoken existential mode of language, i. e. its realization in speech, as contrasted with the written one, which, due to its prosodic features, is different, and (2) a rather broadly conceived functional variety which is characterized by such features as (a) informal and (b) ‘near’ or even intimate form of communication (whereas the written, or literary language is formal and ‘remote’ here).“¹⁸ Čermák tedy vymezuje „mluvenou češtinu“ (také) jako funkční varietu, tedy vlastně jako pojem stejného řádu jako pojmy spisovná čeština, obecná čeština atd. V následujícím odstavci článku RSWC dodává, že mluvená čeština je blízká češtině obecné, ale že nejde o zcela totéž, že je třeba na tomto poli ještě provést výzkum a že z pracovních důvodů bude v článku mluvenou a obecnou češtinu zaměňovat jako ekvivalenty.

V souvislosti s tím je důležité, jak se autor staví k otázce tzv. „primárnosti“ psané nebo mluvené češtiny. Není neznámé, že F. Čermák stojí mezi zastánci primárnosti mluveného jazyka.¹⁹

Snad nejvíce udivující tvrzení je, že „the primacy of the spoken language, never contested since de Saussure’s, has yet to be admitted“²⁰ (SCZ, s. 33). To je problematické

---

¹⁷ K tomu je třeba dodat, že ani mírnější postoj, který by tvrdil například to, že jsou čistě spisovné varianty sekundární a nespisovné podoby primární, by nebyl neproblematický. Jednak totiž není jasné, na jakém principu stanovit, že právě obecněčeské podoby jsou primární (na frekvenci? na osobním povědomí? apriorně?), jednak jsou frazémy, u nichž by primárnost obecněčeské podoby byla obhajitelná z jakéhokoliv hlediska asi jen obtížně (srov. *na nový rok, (v) o slepičí krok; každému, co jeho je; jak se do lesa volá, tak se z lesa vozejvá; na hrubej pytel, hrubá záplata* atd.).

¹⁸ Je zřejmé, že je třeba rozlišovat přinejmenším dvě věci: (1) mluvený existenční modus jazyka, tj. realizaci jazyka v řeči, který je, v protikladu k psanému modu, odlišný díky svým prozodickým vlastnostem; (2) široce chápaná funkční varieta, pro niž jsou charakteristické rysy, jako jsou (a) neformálnost, (b) blízkost či dokonce intimita komunikace (příčemž psaný, resp. spisovný jazyk je v tomto smyslu formální a „odtažitý“). (překl. J. Ch.)

¹⁹ Je zde třeba přiznat, že v článku LSWL (s. 173) Čermák prozíravě píše, že „it is evident that any definite pronouncement in favour of this or that has to be conditional and linked to a particular point of view“ (je zřejmé, že jakékoliv vyjádření ve prospěch jednoho nebo druhého [psaného či mluveného jazyka] musí být podmíněné a spojené s určitým úhlem pohledu; překl. J. Ch.). Na následujících řádcích však jakékoliv jiné úhly pohledu odmítá.

²⁰ Primárnost mluveného jazyka, která od de Saussurových dob nebyla zpochybněna, musí být uznána. (překl. J. Ch.)

hned ze dvou důvodů: (1) Primárnost mluveného jazyka samozřejmě zpochybněna byla, a to například tak, že se mluví o rovnocennosti, o dvou rozdílných normách (viz např. Vachek, 1989). (2) Samotný de Saussure pojem mluvený jazyk nepoužívá ve smyslu „funkční varieta“, mluví o nadřazenosti z důvodů sémiotických, protože psané slovo pro něj představuje jen reprezentaci slova mluveného. F. Čermák tedy nejprve zapírá protichůdné názory a poté si půjčuje obsahově velmi konkrétně ohraničený pojem, který použije pro argumentaci v rámci diametrálně odlišné problematiky.

Ještě se zastavme u toho, jaký má smysl mluvit o mluvené češtině jako o varietě. Myšlenkový postup, který dochází k varietovosti mluvené češtiny, můžeme rekonstruovat takto: Mluvený modus jazyka používáme prototypicky v určitém spektru komunikačních situací, v těchto komunikačních situacích používáme prototypicky určité prostředky, mluvenou češtinu jako varietu tedy vymežíme jako soubor těchto prototypicky užívaných prostředků (a prototypických způsobů jejich spojování). Toto vymezení je možné, jde o to, ptát se, nakolik je (a pro co je) přínosné a kolik nesnázi s sebou nese. Nesnáze zde jsou: Jednak je obtížné určit, co je vlastně součástí onoho prototypu a co už ne – to může být důvod, proč F. Čermák tuto „varietu“ vymezuje poměrně mlhavě a vlastně ji ztotožňuje s obecnou češtinou. Jednak to vede – a to je myslím zásadnější – k poněkud absurdním výrokům toho typu, že psaná čeština proniká do mluveného jazyka, nebo naopak, že do psaného jazyka proniká mluvená čeština, což tvrdí sám autor v textu RSWC (s. 140). Kromě toho Čermák rozdělení na funkční varietu a existenční modus dodržuje nedůsledně – do charakteristik mluvené češtiny jako funkční variety totiž řadí intonaci a větnou melodii (SCZ, s. 35), tedy rysy spojené s mluveným jazykem jakožto existenčním modem.²¹ V čem je vymezení mluvené češtiny jako funkční variety jazyka výhodné, to se z textu nedozvíme.

Preskriptivismus

V posledních několika letech věnoval František Čermák pozornost otázce preskriptivismu. Samotný pojem nijak (alespoň v textech, jimiž se zabýváme) nedefinuje. V Novém akademickém slovníku cizích slov (Kraus et al., 2005) je preskripce definována jako „předepsání, předpis, nařízení, dispozice“. Analogicky s tím bychom tedy „preskriptivismus“ (v lingvistice) mohli definovat jako „předepisování, nařizování toho, jak má vypadat určitá jazyková varieta (resp. určité variety)“. S tímto vymezením bychom však při četbě Čermákových textů nevystačili – je zjevné, že pojem preskriptivismus je v nich používán jinak, resp. mnohem specifičtěji.

Preskriptivismus pro F. Čermáka neznamená jen pouhé předepisování a nařizování, jde tu o předepisování a nařizování, které se neopírá o reálné fungování jazyka: „[Preskriptivisty vytvořený standard] je umělý a z definice neúplný, protože existuje vždy jen pár jeho rádobů tvůrců, majících často dost daleko ke skutečným datům a postrádajících někdy i kompetenci“ (PVVSFP, s. 37); „Z pohledu dnešní korpusové

---

²¹ Do mluvené češtiny jakožto variety řadí navíc i parolové jevy. Jde o stejné jevy a stejné příklady, jaké autor uvádí při zmiňovaném vymezování obecné češtiny v článku OČJSČD.

lingvistiky je třeba veškerou preskripci (a její silnější podobu proskripci) odmítnout, mimo jiné i proto, že se nikdy nezakládala na dostatečných a reprezentativních datech“²² (PVVSFP, s. 39). Preskriptivismus se podle autora vztahuje pouze k psanému jazyku: „Jediným a výlučným zájmem preskriptivistů byla na jazyce vždy jeho psaná podoba...“ (PVVSFP, s. 38); dále eliminuje variantnost: „...preskripce [je] pro lingvistu vysoce umělá a nepřijatelná, protože variabilitu násilím eliminuje a místo faktů tedy nabízí jen umělý konstrukt“ (PVVSFP, s. 42).

Všechny tyto výroky se vztahují k preskriptivismu obecně, nejsou nikterak omezeny na konkrétní jazyky. To je poněkud zjednodušující a zkreslující, protože obecně nelze předpokládat, že by se „preskriptivismus“ projevoval všude stejným způsobem. Už jenom v kodifikaci češtiny můžeme v průběhu 20. století sledovat určitý principiální posun – zatímco například v Pravidlech českého pravopisu z roku 1913 bylo minimální množství dublet (tj. kodifikace skutečně omezovala užívání variant většinou pouze na jednu konkrétní), je v Pravidlech českého pravopisu z roku 1993 dublet poměrně hodně. Jinými slovy jsou principy české preskripce v desátých letech 20. století odlišné od principů české preskripce v letech devadesátých. Vliv mohou mít rovněž faktory rázu technického – na českou preskripci měla nesmírný dopad dlouholetá a důkladná materiálová exerce, z níž vyšel Příruční slovník jazyka českého. Předchozí preskripce, která takovou materiálovou oporu neměla, musela nutně vycházet z mnohem omezenějších zdrojů. Čermákova kategoričnost a nerozlišování různých druhů preskripcí a preskriptivismů se proto nezdá být oprávněná.

V textu OSČPFM (na s. 17) narazíme na tvrzení, že „psychologicky to [tj. vědomé sblížování obecné a spisovné češtiny²³] bude pro lingvistu znamenat nutný ústup, jakkoliv postupný, z dosavadní tradice preskriptivistické a příklon k deskriptivismu a s ním spojenému doporučování volby z alternativ namísto přikazování a sankcionování“. Autor tedy staví do opozice preskriptivismus a deskriptivismus. To v rámci Čermákovy ideologie dává smysl pouze v případě, že vychází z těchto předpokladů: (1) pojmy preskriptivismus a deskriptivismus jsou pojmy stejného řádu, tj. preskriptivismus i deskriptivismus jsou způsoby říkání toho, jak jazyk vypadá; (2) preskriptivismus a deskriptivismus se liší v tom, jak reflektují reálné užívání jazyka (a také v míře vynucování svých závěrů).²⁴ Tyto předpoklady Čermák zřejmě skutečně zastává – patrně je to z článku PVVSFP, v němž (na s. 44) tvrdí, že „jakákoliv rozhodnutí o jazyce, pokud možno nepreskriptivní povahy, se musejí zakládat na dostatečných datech“.

Problém je, že mezi těmito pojmy není stanovena hranice (není řečeno, kde končí preskripce a začíná deskripce). Vzhledem k tomu, že můžeme vyloučit „absolutní“ preskripci (tj. preskripci, která by se v ničem nezakládala na reálných promluvách; to by totiž znamenalo vytvoření nového jazyka) a „absolutní“ deskripci (zachycení a zpra-

²² Zde podotýkám, že rozdíl mezi „preskripcí“ a „proskripcí“ autor nijak nevyšvětluje.

²³ V článku se mluví o tom, že by se lingvisté měli vědomě snažit sblížovat obecnou a spisovnou češtinu.

²⁴ Prototypický preskriptivismus by v tomto modelu k jazykovému úzu přihlížel málo a své závěry by velmi autoritativně vynucoval (představme si v tomto ohledu např. brusy z druhé poloviny 19. století), prototypický deskriptivismus by jazykový úzus respektoval absolutně a své závěry by prezentoval pouze jako informační zdroj o jazyce, nikoliv předpis.

cování všech realizovaných projevů za určité období), mohli bychom – pokud bychom přijali Čermákův pohled a dovedli ho do důsledků – vidět určité preskripčně-deskripční kontinuum. V tomto kontinuu by na jednom pólu stála preskripce silně přetvářející existující, užívaný jazyk, na druhém pólu pak preskripce jazyk přetvářející minimálně (tj. deskripce). Je to však z lingvistického hlediska užitečné?

Ve svém odsuzování preskriptivismu F. Čermák používá nedostatečné argumenty. Ukažme si to na tomto příkladu z článku PVVSFP (s. 38): „Jediným a výlučným zájmem preskriptivistů byla na jazyce vždy jeho psaná podoba a nezájem, ba často pohrdání jazykem mluveným se v jejich názorech dají najít [sic!] snadno rozpoznat (spisovná ortoepie sem v tomto smyslu nepatří²⁵). To však je lingvisticky třeba odmítnout aspoň ze dvou důvodů: (1) Většina jazykových změn pochází z mluveného jazyka, což je názor zdůrazňovaný třeba F. de Saussurem. (2) Většina historie jazyků byla a je mluvená a většina naší komunikace je stále i dnes mluvená a nikoliv psaná, na což překvapivě snadno zapomíná i leckterý lingvista a zřejmě všichni preskriptivisti.“

Pokud odhlédneme od několika nedoložených generalizací a nebudeme zpochybňovat ani tvrzení (1), ani tvrzení (2), zarazí nás to, že ani jedno z těchto tvrzení není platným argumentem. Metaforicky by se tato Čermákova argumentace dala zpodobnit takto: Automobilka vyrábí pouze fialová auta. To je však z pohledu teorie barev třeba odmítnout aspoň ze dvou důvodů: (1) Všechny barvy lze namíchat z modré, červené a žluté, jak říkal už Leonardo da Vinci. (2) Většina věcí okolo nás byla a je jiné barvy, než je fialová, na což překvapivě snadno zapomíná i leckterý teoretik barev a zřejmě všichni výrobci aut. Jinými slovy – tvrzení (1) a (2) (jak u Čermáka, tak u barev) mohou být přijatelná, ale nijak nedokazují, proč by měl preskriptivista zohledňovat mluvený jazyk ani proč by měl výrobce aut vyrábět jiná než fialová auta. Preskriptivista se prostě rozhodl, že bude předepisovat, jak má vypadat psaný jazyk a nikoli mluvený. Stejně jako výrobce fialových aut může souhlasit s tvrzením, že všechny barvy je možné namíchat z červené, modré a žluté, může i preskriptivista bezvýhradně souhlasit s tím, že většina změn pochází z mluveného jazyka a že většina historie jazyků byla a je mluvená. Tento souhlas však není nikterak v rozporu s rozhodnutím, že se budou vyrábět fialová auta a vyrábět předpisy pouze pro psaný jazyk. Uvedená Čermákova tvrzení tak nemohou sloužit jako relevantní argumenty pro kritiku preskriptivismu.

Rodný jazyk

Poslední věcí, kterou se zde budeme zabývat, jsou Čermákova tvrzení o rodném jazyce Čechů. Například v článku OČJSČD (na s. 24) čteme toto: „Běžný Čech ze západní většinové části oblasti se rodí do primárního jazyka, kterým je pro něj obecná čeština (někdy s menší příměsí dialektických prvků)...“, a že spisovnou češtinu se dítě učí až po šestém roce života, a to od učitelky. Ani toto tvrzení autor nedokládá.

---

²⁵ Proč „sem“ spisovná ortoepie „nepatří“, to autor nevysvětluje.

Problém vidím v tom, jakým způsobem je tu chápán rodný jazyk. Čermákův pohled zřejmě vychází z předpokladu, že rodným jazykem dítěte je to, čím s ním konverzuji jeho rodiče, tedy (v Čechách, avšak nikoli na Moravě, viz např. Uličný, 1996) obecná čeština. Již poměrně dávno bylo však v lingvistice doloženo, že jde o věc komplikovanější – viz například článek Bambi Schieffelinové a Elinor Ochsové (Schieffelin – Ochs, 1986). Zkoumáním a porovnáním osvojování jazyka v odlišných kulturách se dospělo k tomu, že si dítě osvojuje jazyk z celého svého jazykového prostředí jako takového, nejenom od rodičů (například u papuánského kmene Kaluli probíhá osvojování tak, že se na dítě téměř nemluví, protože není považováno za komunikačního partnera; matka však s sebou dítě neustále nosí a „vystavuje“ je každodenní komunikaci; teprve až ve chvíli, kdy dítě samo od sebe řekne slova *matka* a *prsa*, začne být považováno za komunikačního partnera a začne být de facto vyučováno, jak má mluvit). Kromě toho je zřejmé, že to, že dítě neprodukuje určité prostředky, nemusí být nutně způsobeno tím, že je nezná, ale třeba tím, že není v komunikační situaci, se kterou má tyto prostředky spojené. Z toho vyplývá, že si dítě může osvojit spisovné prostředky, i když vyrůstá v rodině, jejíž členové mezi sebou běžně mluví nespisovně (čtou se mu pohádky, slyší rádio nebo televizi atd.).

V žádném případě tím nechci tvrdit, že si spisovné prostředky nutně osvojuje každé dítě a že v dalším vývoji na osvojení spisovné češtiny nemá vliv škola – bez relevantních empirických výzkumů ostatně v tomto ohledu nemůžeme říci nic určitého. Chci pouze ukázat, že situace není zdaleka tak jednoznačná, jak tvrdí F. Čermák. Je zarážející, že takto jednoznačně se na věc dívají i další lingvisté (například Petr Vybíral nebo Petr Sgall²⁶).

Závěr

Vzhledem k určitým tradicím české lingvistiky si uvědomuji, že tento můj článek může být v prvním plánu považován za cílený útok na jednu z exponovaných osobností české lingvistiky. Chtěl bych však explicitně říci, že mi o něco takového nešlo. Nemá-li být diskuse o jazykové kultuře v úvodu zmiňovaným proudem paralelních monologů, musí se jednotliví diskutující vzájemně poslouchat (resp. číst). A to je to, o co jsem v tomto článku usiloval – snažil jsem se poslouchat texty Františka Čermáka, snažil jsem se jim rozumět. Došel jsem k tomu, že tyto texty obsahují četné generalizace, nedostatečně podložená tvrzení, nejasně vymezené a (z hlediska účelnosti či užitečnosti) nepřilíš zdůvodněné pojmy, nepřesné výroky o reálném stavu jazyka. Pokud je toto moje rozumění oprávněné, pak se jen potvrzuje potřeba do hloubky jdoucího dialogu, který by mohl pomoci vyřešit mnohá desetiletí trvající tápání a bezvýchodnost celé české lingvistiky v oblasti jazykové kultury.

---

²⁶ Viz k tomu Adam (2006/2007).

LITERATURA

- ADAM, R. (2006/2007): O nejvladnější mateřštině. *Český jazyk a literatura*, 57, s. 244–246.
- BALHAR, J., et al. (2002): *Český jazykový atlas*, 4. Praha: Academia.
- ČERMÁK, F. (1987): Relations of spoken and written Czech (with special reference to the varying degree of acceptability of spoken elements in written language). *Wiener slawistischer Almanach*, 20, s. 133–150.
- ČERMÁK, F. (1993a): Spoken Czech. In: E. Eckert (ed.), *Varieties of Czech*. Amsterdam: Rodopi, s. 27–41.
- ČERMÁK, F. (1993b): Lexis in spoken and written language. *Slovo a slovesnost*, 54, s. 173–177.
- ČERMÁK, F. (1996): Obecná a spisovná čeština: Poměr, funkce a metodologie. In: R. Šrámek (ed.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Masarykova univerzita, s. 14–18.
- ČERMÁK, F. (2002): Obecná čeština je součástí české diglosie? In: J. Kuklík – J. Hasil (eds.), *Přednášky z XLV. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, s. 23–37.
- ČERMÁK, F. (2006): Preskriptivismus: Variabilita versus stabilita, faktory a problémy. In: H. Gladkova – V. Cvrček (eds.), *Sociální aspekty spisovných jazyků slovanských: sborník příspěvků ze zasedání Komise pro spisovné jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů v Praze 16.–17. září 2005*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze – Euroslavica, s. 36–45.
- DANEŠ, F. (1995): O spisovné a obecné češtině. In: J. Janáčková – M. Komárek – O. Uličný (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993: sborník z olomoucké konference, 23.–27. 8. 1993*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 91–92.
- CHROMÝ, J. – LEHEČKOVÁ, E. (eds.) (v tisku): *Rozhovory s českými lingvisty*, 2. Praha: Akropolis.
- KOŘENSKÝ, J. (2005): K článku Od školské spisovnosti ke standardní češtině: reakce na výzvu k diskusi. *Slovo a slovesnost*, 66, s. 270–277.
- KOŘENSKÝ, J. (2006): Současné spory o spisovnou češtinu jako metodologický problém. In: H. Gladkova – V. Cvrček (eds.), *Sociální aspekty spisovných jazyků slovanských: sborník příspěvků ze zasedání Komise pro spisovné jazyky při Mezinárodním komitétu slavistů v Praze 16.–17. září 2005*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze – Euroslavica, s. 87–92.
- KRAUS, J., et al. (2005): *Nový akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- MINÁŘOVÁ, E. – ONDRÁŠKOVÁ, K. (eds.) (2004): *Spisovnost a nespisovnost: zdroje, proměny a perspektivy*. Brno: Masarykova univerzita.
- NOVÁK, P. (1962): O smysl diskuse o mluvené češtině. *Slovo a slovesnost*, 23, s. 266–272.
- SGALL, P. – NOVÁK, P. (1964): K racionalizaci českého pravopisu. *Slovo a slovesnost*, 25, s. 126–135.
- SCHIEFFELIN, B. – OCHS, E. (1986): Language acquisition and socialization: Three developmental stories and their implications. In: R. A. Shweder – R. A. Levine (eds.), *Culture Theory: Essays on Mind, Self, and Emotion*. New York: Cambridge University Press, s. 276–320. Dostupné též online na adrese: <<http://homepages.nyu.edu/~bs4/>>.
- ULIČNÝ, O. (1996): Čeština devadesátých let dvacátého století. In: R. Šrámek (ed.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Masarykova univerzita, s. 59–63.
- VACHEK, J. (1989): *Written Language Revisited*. Amsterdam: John Benjamins.

Ústav českého jazyka a teorie komunikace FF UK
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
<jan.chromy@ff.cuni.cz>